

Bizantyński epos dla średnio zaawansowanych

Mojej Mamie
(choć się boi myszy)

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3636

50 lat
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Katarzyna Warcaba

Bizantyński epos
dla średnio zaawansowanych

Katomyomachia Teodora Prodromosa
jako tekst trzeciego stopnia

Redaktor serii: Bibliotheca Byzantina
Przemysław Marciniak

Recenzent
Bogdan Burliga

Książka powstała w ramach projektu finansowanego przez
Narodowe Centrum Nauki nr UMO-2013/10/E/HS2/00170

Spis treści

Wprowadzenie

~ 7 ~

Katomyomachia: transmisja tekstu – stan badań –
przekłady – przegląd treści

~ 11 ~

Sytuacja literata w Bizancjum dwunastego wieku.

Teodor Prodromos

~ 23 ~

Wojna kota z myszami.

Zwierzęce alegorie w literaturze greckiej

~ 43 ~

Katomyomachia – tekst trzeciego stopnia.
Analiza poematu w ujęciu transtekstualnym

~ 73 ~

O kotach, myszach i arystokratach.

Cele i funkcje *Katomyomachii*

~ 131 ~

Podsumowanie

~ 155 ~

Appendix I

~ 157 ~

Appendix II

~ 177 ~

Bibliografia

~ 185 ~

Wprowadzenie

Homer już w czasach starożytnych nazywany był wychowawcą Hellady. Mianem tym określił poetę sam Platon, który próbował – bezskutecznie – odwozić Greków od wpływu, jaki wywierały na nich wielkie eposy. *Iliada* i *Odyseja* na stałe trafiły do programów nauczania grekojęzycznej części antycznego świata. Ten sam Homer, według tradycji, miał napisać kilka drobnych utworów o charakterze żartobliwym, ale stylu niezmiennie heroicznym. Żywoty poety przekazują, że spędził on jakiś czas u pewnego mieszkańca Chios, który powierzył mu wychowanie swoich dzieci. Wtedy to Homer, by rozpocząć ich edukację od tekstu mniej skomplikowanego, ułożył m.in. epos o walce myszy z żabami – *Batrachomyomachię*. Kiedykolwiek powstała i z jakiegokolwiek powodu, *Batrachomyomachia* stała się jednym z najważniejszych tekstów szkolnych od czasów hellenistycznych niemal po nowożytność. Traktowana jako wprowadzenie do lektury poważnych poematów była czytana razem z tekstami *Iliady* i *Odysei*.

Także w Bizancjum Homer był autorem niezwykle popularnym. Świadczy o tym chociażby liczba zachowanych rękopisów zawierających dzieła przypisywane Poecie¹. Obecny był na wszystkich stopniach kształcenia, jednak tylko nieliczni naprawdę studiowali wielkie

1 W czasach bizantyńskich Homer nazywany był po prostu Poetą, podobnie jak Arystofanes Komikiem (zob. np. Grzegorz Pardos, Komentarz do Pseudo-Hermogenesa w *Rhetores Graeci* VII, 1338.7–9: ἰστέον δὲ, ὅτι ὡσπερ Ὅμηρον κατ' ἐξοχὴν ποιητὴν καλοῦμεν, οὕτω καὶ κωμικὸν τὸν Ἀριστοφάνην, οὗτος γὰρ τὴν κωμωδίαν ἐπιτύξῃσε; por. też *Schede tou myos*, v. 4). Dlatego, odwołując się do tradycji bizantyńskiej, pisząc o Homerze-Poecie, używam wielkiej litery.

działa greckiego mistrza. Większość uczniów – przyszłych intelektualistów Konstantynopola – poznawała przede wszystkim pierwszą księgę *Iliady* i ewentualnie jej streszczenia. *Batrachomyomachię*, jako utwór wprowadzający do lektury eposów, znali wszyscy, którzy przeszli przez system nauczania „średniego” szczebla.

Tekst ten doczekał się w czasach bizantyńskich swojego naśladowcy w osobie Teodora Prodromosa, autora będącej przedmiotem tej pracy *Katomyomachii*. Był to niezwykle popularny pisarz, a swoją sławę zawdzięczał między innymi wyjątkowości swych utworów, ich nowatorstwu i skłonności do literackich eksperymentów. Prodromos podejmuje grę z antycznymi autorami, których utwory były w jego czasach szkolnymi lekturami, a jego *aemulatio Homeri* przebiega na metapoziomie: rywalizuje z tymi, którzy wcześniej żartobliwie rywalizowali z Poetą, pisząc heroikomiczne poematy.

Jak przebiega ta rywalizacja, pokazuje analiza ujęta w ramy metodologii transtekstualnej, zaproponowanej przez Gerarda Genette'a dla tak zwanych literackich palimpsestów czy też „tekstów drugiego stopnia”. Ogromną zaletą metody Genette'a są możliwości, jakie daje spojrzenie na tekst w jego rozmaitych intertekstualnych powiązaniach. Hipertekstualność *Katomyomachii* względem przypisywanych Homerowi poematów heroikomicznych ujawnia sposoby i środki, jakich używa autor, „przeszczepiając” swój tekst na wzór, który imituje i z którym prowadzi dialog. Prodromos do konstrukcji swojego tekstu używa struktur i toposów pochodzących z różnych utworów literackich, jednak podstawowym hipotekstem dla jego *Katomyomachii* jest bezdyskusyjnie *Batrachomyomachia*, sama będąca palimpsestem, tekstem drugiego stopnia. Bizantyński poeta robi zatem palimpsest z palimpsestu, sięga zarówno do warstwy, na której buduje swój tekst, jak i do tej, która jest niejako pod nim. Tę spiętrzoną konstrukcję nazwałam roboczo „literaturą trzeciego stopnia” i jako taką poddaję ją wieloaspektowej, literackiej analizie.

Zanim jednak przejdę do analizy, zamierzam naszkicować okoliczności powstania tekstu – najpierw społeczne i biograficzne,

o których będzie mowa w rozdziale dotyczącym sytuacji literata w dwunastowiecznym Bizancjum i konkretnie, pozycji Teodora Prodromosa, a następnie historyczno-literackie w rozdziale traktującym o zwierzęcych alegoriach (tutaj: kotach i myszach) w literaturze antycznej i bizantyńskiej.

Analiza prowadzi do konkluzji pozwalających ustalić funkcje *Katomyomachii* oraz cele jej autora. Oba aspekty najlepiej przedstawić, kiedy spojrzy się na nie z perspektywy okoliczności zarysowanych w początkowych rozdziałach. Kolejny, a zarazem ostatni rozdział jest podsumowaniem wszystkich sygnalizowanych elementów dotyczących dzieła literackiego i pokazuje je w „działaniu” na tyle, na ile możliwe jest dzisiaj odtworzenie i opisanie doświadczenia, jakim był tekst literacki w Bizancjum dwunastego wieku.

W toku analiz i interpretacji pojawiają się oczywiście liczne teksty literackie, które, dla wygody czytelnika, prezentuję przeważnie w przekładzie, a tylko tam, gdzie wymaga tego precyzja, podaję fragmenty utworów w greckim oryginale. Wszystkie przekłady, o ile nie zaznaczono inaczej, są mojego autorstwa. Ponadto, jako apendyks, przedstawiam pierwsze polskie przekłady dwóch całych utworów: *Katomyomachii* oraz *Schede tou myos*.

Ukończenie tej książki nie byłoby możliwe bez kwereńd naukowych, które odbyłam w ramach stypendium DAAD (Berlin) oraz stypendium doktoranckiego w Dumbarton Oaks Research Library (Waszyngton). Cennym doświadczeniem były również pobyty w Uppsali, na zaproszenie prof. Ingeli Nilsson, gdzie niejednokrotnie miałam okazję dyskutować nie tylko o Homerze w Bizancjum. Moją wiedzę o kulturze i literaturze bizantyńskiej kształtowały spotkania i rozmowy z takimi niezwykłymi badaczami jak Margaret Mullett, Elizabeth Jeffreys i Paul Magdalino, których wkład w powstawanie tej książki jest nieoceniony. Za uważną lekturę tego, co powstało, szczegółowe uwagi i ogromną życzliwość dziękuję Recenzentom, Profesor Annie Kucz, Profesorowi Marianowi Szarmachowi oraz Profesorowi Bogdanowi Burlidze.

W tym miejscu pragnę również podziękować moim nauczycielom i serdecznym kolegom z Uniwersytetu Śląskiego, którzy czytali,

komentowali i dzielili się ze mną swoją wiedzą: Jankowi Kucharskiemu i Magdalenie Bąk. Na szczególne uznanie zasługuje pierwsza czytelniczka mojej pracy, Karolina Pasko, której cierpliwość podziwiam, a za stałe i nieocenione wsparcie dziękuję! Za cierpliwość i wsparcie dziękuję także mojej najbliższej Rodzinie – jej pomoc, miłość i codzienna troska zapewniały mi doskonałe warunki do pracy i psychiczny komfort, niezbędny do wszelkiego działania. Na koniec chciałabym podziękować osobie, bez której nic w ogóle by się nie stało, mojemu nauczycielowi i Promotorowi, który jest nie tylko moim przewodnikiem po literaturze bizantyńskiej i wzorem naukowca, ale przede wszystkim wspianiałym przyjacielem, Przemysławowi Marciniakowi – za wszystko – dziękuję!

Na okładce:
Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève, Ms.143,
Pontifical de Guillaume Durand, vers 1357, f.77v

Na stronach działowych:
Lausanne, Bibliothèque cantonale et universitaire de Lausanne,
U 964, f.354r

Redaktor
Agata Sowińska

Korektor
Edyta Gryksa

Projektant
okładki, stron działowych, układu typograficznego oraz łamanie
Paulina Dubiel

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3236-9
(print edition)
ISBN 978-83-226-3237-6
(electronic edition)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 12,75. Liczba arkuszy wydawniczych: 10,0.
Cena 20 zł (+ VAT). Publikację wydrukowano na papierze Alto 80 g/m², vol. 1.5.
Do składu użyto kroju pisma Palatino Linotype oraz Adobe Caslon Pro.
Druk i oprawę wykonano w drukarni: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław